

Najaarscongres Nederlands Genootschap van Burgemeesters

Evoluon Eindhoven, 3 oktober 2024

Geachte burgemeesters,

Herdenken is ook nadenken. Dat was het altijd, maar zal, kan en moet het steeds meer worden. We herdenken en vieren nu, in 2024 en 2025, tachtig jaar bevrijding en vrijheid, op weg naar honderd jaar...

Op het kantelmoment in de geschiedenis waar wij nu lijken te staan, is het belangrijk te beseffen dat wij een nieuwe generatie verantwoordelijk moeten gaan maken voor het doorzetten en het opnieuw vormgeven van de traditie van herdenken en vieren. Dat doorgeven en vormgeven is uiteraard niet voor het eerst aan de orde. Voor degenen die denken dat we hier te maken hebben met een in beton gegoten traditie vanaf de jaren na de Tweede Wereldoorlog beveel ik ter lezing van harte aan het boek van Ilse Raaijmakers: *De stilte en de storm*.

Net zoals dat het geval was bij een van de vorige sprekers, kwam ook ik hier in het Evoluon, als klein jongetje, eerst met mijn ouders, later ook tijdens schoolreisjes. Je ging hier naartoe om optimistisch naar de toekomst te kijken. Ik herinner me nog dat we betrekkelijk opgewonden raakten over al die mooie dingen die je hier zag, de nieuwe technologie, de nieuwe mogelijkheden die zouden ontstaan.

Die fascinatie voor technologie stond hier telkens in de hoopvolle sleutel van een breder optimisme van vooruitgang en groei, in een context van een al jaren gaande en succesvolle wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog. Die wederopbouw betrof niet alleen woningen, maar ook van een democratie, van een rechtsstaat. De vreselijke oorlog die aan dat alles een einde maakte voorbij. De diepe lessen van wat kon gebeuren waren en zijn belangrijk, omdat we ons moeten realiseren dat dat weer kan gebeuren. Dat we waakzaam moeten zijn, moeten blijven. Als we het vizier op 100 jaar zetten, vooruitkijken naar hoe onze samenleving zich ontwikkelt,

is er alle reden om zorgzaam te zijn, en te zien wat er nú, in onze tijd, nodig is om de weer meer dan ooit dreigende dystopie van onvrijheid en oorlog te voorkomen. Tachtig jaar, vroeger duurden oorlogen zo lang. Nu vieren we de vrijheid, althans hier, maar we moeten die niet als vanzelfsprekend beschouwen.

Wie had dat gedacht? We zijn allemaal, geloof ik, als ik hier de zaal in kijk, opgegroeid in die generatie die in dat naoorlogse Europa, op die verwoestende erfenis van het fascisme, opnieuw hebben geleerd de samenleving op te bouwen.

In pure armoede in het begin, maar wel met idealen en het geloof dat het zou kunnen. Frankrijk, Duitsland, Monnet, Schuman, en Adenauer, De Gasperi niet te vergeten, die na die verschrikkelijke Tweede Wereldoorlog, en daar ging voor de Fransen en Duitsers al veel meer aan vooraf, het vermogen hebben weten op te brengen, om dan toch samen verder te gaan, opnieuw te beginnen. *Imagine*.

Dat is een politiek leiderschap geweest, dat nog steeds indrukwekkend is als je erover leest en nadenkt. Daarna Kohl en Mitterand. We herinneren ons die handdruk op het slagveld van Verdun, en eerder De Gaulle en Adenauer in de Kathedraal in Reims. Dat waren mensen die, volgens mij, ten diepste doorvoelden wat het belang van vrijheid is, wellicht ook omdat ze beiden wisten wat het was om het niet meer te hebben. Ook bij Angela Merkel proefde je dat.

Hebben wij hier eigenlijk nog wel die indringende ervaring? Is het hebben van vrijheid niet al te vanzelfsprekend en daarmee wellicht nietszeggend geworden? Bovendien: zijn wij niet een beetje te makkelijk gaan denken over dat begrip van vrijheid? Dat het vooral iets van mij is, als individu. Vrijheid vooral als mijn vrijheid.

Dat is, voor wat mij betreft, een wel erg smalle en voor wat mij betreft problematische en gemankeerde opvatting van vrijheid. Het vrijheidsbegrip heeft - uiteraard - iets te maken met individuele vrijheid, maar het is geënt in het wezen van de menselijke persoon. En die ervaart dat je eigen individuele vrijheid niet veel waard is noch betekent zonder die van de ander, dat vrijheid wezenlijk vraagt om die samen te beleven en te delen.

Als Nationaal Comité 4 en 5 mei hebben wij daarom geïnvesteerd in het her-denken van vrijheid, ook om mensen van andere generaties en met verschillende achtergronden te betrekken bij wat wij herdenken en vieren. Het is echt nodig om te investeren in het -als een soort permanent onderhoud- denken over weerbaarheid van onze democratie, onze rechtsstaat, onze vrijheid. Want als we dat niet voor elkaar krijgen, dan hebben we straks een samenleving die technologisch excelleert, economisch floreert, maar die relationeel, sociaal, en overigens ook ecologisch, in de kreukels ligt.

En dat is eigenlijk de diepe les van mensen die niet alleen vanuit het uiteindelijk ook beperkte perspectief van de technologische ontwikkeling vooruitkijken, maar van de mensen die dat ook of vooral doen door de geschiedenis en de filosofie te bestuderen. Dat hebben we allemaal wel nodig, en is geen luxe, zeker als we de kernlessen van wat vrijheid is niet willen vergeten. Het gaat er om diep te beleven, te dóórleven, wat die vrijheid is.

U bent zojuist door de voorgaande sprekers in dit programma een beetje klaargestoomd om burgemeester in oorlogstijd te zijn. Dat begrip dat kent u. En ook de beladenheid. Dat heeft een heel ander soort morele lading. Daarnaast zal ik zo verwijzen met het gedicht dat ik zo ga voorlezen, dat gaat over verschil maken. En dat verschil maken dat is niet makkelijk. Het burgemeestersambt is een verantwoordelijk en ingewikkeld ambt, het is een wezenlijke institutie. Juist in een tijd waarin er in onze samenleving van alles, en van alles tegelijk, onder spanning staat. In een tijd waarin het wereldbeeld echt aan het kantelen is, letterlijk, en dan niet alleen naar een nieuwe generatie, maar naar een heel nieuw soort wereldbeeld, in een kantelende en gefragmenteerde wereldorde.

Die veranderingen doen ons realiseren dat we wellicht al te lang niet meer zo vaak en expliciet over de vrijheid en de democratie spraken, omdat we die eigenlijk als vanzelfsprekend koester(d)en. De rechtsstaat wordt als iets vanzelfsprekend gezien, of als ingewikkelde hindernis als we iets voor elkaar wil krijgen. Beide zienswijzen zijn problematisch, en het is hoog tijd om daarover een diepgaand gesprek te voeren. Dat is zelfs van cruciaal belang. Voor veel van onze burgers zal

dat mogelijk vooral aansprekend gevoerd kunnen worden in wat minder abstract begrippen als eerlijkheid, betrouwbaarheid, rechtvaardigheid...

Dat gesprek is op zijn minst zo belangrijk als het door de vorige spreker ingezette gesprek over de vooral technische en logistieke weerbaarheid in het perspectief van een mogelijke oorlogssituatie. Het soort weerbaarheid waarover ik wil spreken is vooral ook een sociaal en cultureel kenmerk van gemeenschappen, van een samenleving die als een sterke en daardoor weerbare gemeenschap weet te leven en te overleven.

Daaraan moest ik denken, toen ik in mijn geboorteplaats Veghel tijdens een herdenking luisterde naar Luitenant Kolonel Anthony P. Newman. Hij sprak daar namens de 101ste Airborne-divisie die daar 80 jaar geleden landde tijdens operatie Market Garden. En eigenlijk een beetje zoals ik ook van 'Peanut' hoorde, de bijnaam van de al even kleine als dappere veteraan die samen met onze koning en koningin in de jeep in Mesch zat bij de start van de viering van tachtig jaar vrijheid.

Peanut zei: "ja, jongens we waren eigenlijk gewoon verdwaald. We wisten ook niet wat we aan het doen waren. Het was een absolute chaos, het was oorlog weet je." En dan zijn plannen en papieren werkelijkheden betrekkelijk irrelevant geworden.

Want het eerste contact met de vijand, zegt ook Mart de Kruif, betekent doorgaans dat je de plannen in de prullenbak kan gooien. Wat ons echte redde, zei Peanut, maar zei ook de genoemde vertegenwoordiger van de Airborne divisie die in Veghel sprak, was de weerbaarheid en de inzet van de netwerken in de samenleving die ons te hulp kwam... sociale logistiek was misschien wel belangrijker dan al het andere. Alles wat er wèl goed ging die dagen, was in belangrijke mate te danken aan vormen van sociale weerbaarheid, aan onderling vertrouwen.

Het is ook in mijn ogen buitengewoon belangrijk om over zo over weerbaarheid en logistiek na te denken. Wat gaat er mis als het echt mis gaat? Wat doen we wanneer we niet meer kunnen terugvallen op de routines en de (digitale!) systemen die we hebben om het dagelijks leven te borgen. Generaal Anthony Newman zei

daar in Veghel over dat hij het wel heel bijzonder vond om daar te staan omdat operatie Market Garden feitelijk voor een groot deel mislukte.

Maar los daarvan en naar het thema van de bijeenkomst vorige week in Veghel, de logistiek was en is in militaire operaties heel belangrijk. Daarom hebben we vijf jaar geleden ook de slag om de Schelde herdacht. Het is terecht dat er meer aandacht kwam voor die slag, waar de havenlogistiek, het bereikbaar maken van de haven van Antwerpen, essentieel was voor de overwinning van de geallieerden. Die slag zagen we jarenlang over het hoofd.

Maar wat we niet over het hoofd mogen zien, dat hoorden u en ik ook in de verhalen zojuist over de voorbereiding op een oorlogssituatie, is dat we intussen in een complexe, zeer van digitale systemen afhankelijke samenleving leven, die daardoor veel meer kwetsbaar is, nieuwe vormen van kwetsbaarheid kent die ons wanneer we niet opletten fataal op achterstand zetten bij nieuwe vormen van dreigingen. Daarbij is het investeren in vormen van sociale weerbaarheid wellicht belangrijker dan we lang dachten, gefixeerd als we zijn op technologische middelen.

Daarom nog even terug naar de les van operatie Market Garden die Generaal Newman beklemtoonde. Hij zei: Market Garden was een mislukking, maar wat er wél van lukte werd mogelijk dankzij de sterke en weerbare gemeenschappen die wij in de dorpen en delen van Brabant aantreffen. Samen vonden wij de kracht om door te zetten, om slimme dingen te doen, met het openbaar bestuur, afspraken te maken, maar vooral heel veel 'samenlevingskracht'.

De vraag is of we daarop voldoende voorbereiden, en nog zien hoezeer dat vraagt om ruimte en kracht in die samenleving zelf. In lijn met wat de minister van Binnenlandse Zaken hier zojuist zei: als je op het gras gaat zitten, groeit het niet.

Ik heb de indruk dat die veerkrachtige samenleving en het idee dat je mensen ook uitnodigt om zelf verantwoordelijkheid te dragen, dat dat een opgave is die door de wat eenzijdige klemtoon op de individuele vrijheid, een beetje aan de kant gedrukt is. Want, ik zei het in mijn 5 mei lezing in 2008, de bedoeling van vrijheid is dat je hem samen maakt. Vrijheid is een werkwoord. Echte en duurzame vrijheid is wat je

samen verdient, wat je samen verdedigt, wat je samen ontwikkelt. Daar gaat het om, maar dat veronderstelt wel iets. Dat veronderstelt iets van de samenleving, een samenleving die veerkrachtig is, die die veerkracht nog heeft.

Daar zit, denk ik, een enorme opgave. Ik weet niet of we het gaan redden. Kijk, militair strategisch en tactisch kloppen die voorbereide plannen misschien wel, maar zit onze samenleving nog zo in elkaar, dat we dan kunnen rekenen op die noodzakelijke veerkracht?

Ik vrees dat we te maken hebben met belangrijke tegenkrachten, die we zullen moeten overwinnen om voor de investering in weerbaarheid niet in de val van de angst te trappen, of vooral te verwijzen naar de noodzaak van een sterke overheid of dito leider. In dat verband is het van belang eens te zien wat daarover de politiek psychologen te zeggen hebben. Belangwekkend vind ik de bijdragen van Karen Stenner, zoek haar maar op op internet (www.karenstenner.com). Zij is een politiek psychologe die al in 2002 een fantastisch boek scheef over wat zij noemt de dynamiek van het autoritaire. Zij behandelt uiteraard Theodor Adorno's theorie van de autoritaire persoonlijkheid, U kent die wellicht wel. De voorkeur voor een sterke leider als een eigenschap van de individuele psyche. Na de Tweede Wereldoorlog is er veel onderzoek gedaan naar de betekenis daarvan voor de opkomst van antidemocratische bewegingen. Hoe kon het nou toch zo ver komen dat die met democratische middelen nota bene aan de macht kwamen? Hoe zat dat nu precies met dat alles verklarende concept, dat van de autoritaire persoonlijkheid?

Wat Stenner laat zien is fascinerend en groot en grondig empirisch onderzoek met over een hele lange periode, is dat die tendens tot of voorkeur voor autoritaire houdingen en gedrag bij zo 'n 30% van de bevolking eigenlijk standaard in het repertoire zit, latent aanwezig is. Maar met die latente voorkeur voor autoritair leiderschap gebeurt eigenlijk niet veel. Tot het moment, dat laat ze feilloos en heel precies zien, dat er, wat zij noemt, katalyserende omstandigheden (*catalytic conditions*) zijn.

Daarvan is sprake op het moment dat politiek leiderschap faalt, als politiek leiderschap in de zin van leiderschap voor de gemeenschap. Ik citeer een kernpassage uit haar boek:

Importantly, authoritarian predisposition seem to be a relatively innate and enduring individual trait, while these catalytic conditions turn out to be the central stuff of politics: high levels of dissent and divided political opinion, leaders proving fallible and unworthy of our trust. Thus, politics provide the critical exogenous inputs that fundamentally alter the behavior of citizens of varying disposition. Authoritarians strive to be especially important political actors on account of their relentlessly sociotropic outlook, constant monitoring of collective fates and fortunes, and extreme reactivity to those changing exogenous conditions. In all of our experimental manipulations, it proved alarmingly easy to shift these characters from positions of indifference, even of modest tolerance, to aggressive defense of oneness and sameness employing the full force of state authority. We can only wonder at the fearful politics and irrational policy shifts surely set in motion by our steady diet of negative campaigning, media obsession with political scandals, and the constant ringing of alarm bells regarding society's "moral decay".

Authoritarianism, then, is not a merely static property of the individual psyche -of interest only to scholars concerned with the life of the mind- but a living, breathing social phenomenon: a dynamic political process. The concept of authoritarianism had managed to retain a tenuous foothold in political science on account of the lingering suspicion that it had *consequences* we care about: racism and intolerance. But the evidence presented her testifies to the critical responsiveness of authoritarian attitudes and behaviors to such central political variables as public opinion, media coverage and confidence in political leadership. There can no longer be any doubt that authoritarian attitudes and behaviors are highly susceptible to political influences: they have important political *causes*, as well as important political *consequences*. (Stenner, 2002:326, italics in orgineel, WD).

In dit alles zit een belangrijke opdracht voor burgemeesters, die bij uitstek een ambt vertegenwoordigen dat mag staan voor verbinding en verantwoordelijkheid, van hoeders van de rechtsstaat en fatsoenlijk bestuur ten behoeve van het algemeen belang, als wezenlijke hoeders van de idee van een democratische samenleving.

Een respectvolle politieke cultuur is daarvoor wezenlijk, een cultuur die voorkomt dat er alleen maar jij-bakken worden gemaakt en er een politiek klimaat is van animositeit is waar het niet meer over inhoudelijke kwesties gaat, maar waarin scherpe verschillen worden opgeroepen als politiek verdienmodel.

In een dergelijk klimaat, waarin burgers begrijpelijk zorgen hebben over hoe het verder gaat met een samenleving die dat samenleven steeds meer op de proef stelt, ontstaat een voedingsbodem voor krachten die juist dat vermogen en verlangen ondermijnen. Er zijn vele vragen die rijzen.

Kan ik als burger nog wel vertrouwen op de aanwezigheid van wil en het vermogen tot verbinden bij waarlijk politiek leiderschap, heb ik voldoende verbinding met die mensen, met name ook mensen die niet direct tot mijn eigen bubbel horen (bubbels segregeren zo lijkt het wel sterker dan de zuilen ooit deden!).

Als dat vermogen tot verbinden op het spel staat, zo laat Stenner zien, dan wordt de kracht van mensen die liever alles hetzelfde houden en hebben (*sameness*, *oneness*), niet te veel verandering waarderen en defensief en angstig in het leven staan steeds groter.

Dan verliezen vele burgers verbinding met en vertrouwen in de medeburgers die precies aan de andere kant van het spectrum zitten (en die menen het zich ook te kunnen veroorloven om daar te (blijven) zitten). Dan wordt de kloof tussen die groepen groot en wordt de eerste groep, die toch behoorlijk groot is in de geschiedenis, altijd weer, opstandig, rumoerig.

Dat leidt dan, zeg ik in het Evoluon, niet tot een evolutie, maar tot een soort van *radical shift*, tot revolutie. Barrington Moore (in diens *Social Origins of Democracy and Dictatorship*) wijst in dat verband op een paar bekende patronen en actoren van ongenoegen waarop we moeten letten. Vaak waren het zaken als ontevreden boeren, de onlusten over prijzen voor eerste levensbehoeften, vormen van onzekerheid, iets van een soort gevoelde onbetrouwbaarheid van de besturende

klasse, belangen die ten diepste geraakt worden en ook mensen die ten diepste gekrenkt worden.

Een *dedain* is dan gevaarlijk. 'Wie zijn die mensen?' 'De *deplorables*?' Dat soort taal in de politieke elite. Dan kun je eigenlijk uitrekenen, en dat doet Stenner, wanneer het misgaat. Terwijl we dat nu juist op dit moment in de samenleving niet kunnen hebben. Dat is makkelijk gezegd. Maar ik denk toch dat als ik zeg dat burgemeesters daarvan de verzinnebeelding zijn, in de zin van de burgemeester in de oorlogstijd, dan gaan we echt voorbij aan de makkelijke beelden van heldendom en verzet, want het ligt doorgaans subtieler. Het is veel ingewikkelder dan dat.

Kijk alleen al naar de rol van de burgemeester als voorzitterschap van de gemeenteraad. Het boegbeeld zijn, niet alleen van het gemeentebestuur, maar ook van een stijl die past bij wat nodig is om die samenleving overeind te houden.

En dat vanuit een adequaat beeld van vrijheid, niet zozeer *mijn* vrijheid, maar vooral toch *onze* vrijheid, waar rechtsstaat en democratie beleefd worden als basis van waaruit je werkt. En niet als een soort technisch element, een hindernis, die soms in de weg staat bij wat je wel of niet kunt bereiken.

Als je dat weet te bereiken als burgemeester, dan lever je misschien nog wel een belangrijkere bijdrage aan de weerbaarheid, zeg ik maar even tegen de militairen die ons zojuist toespraken, dan de enkele techniek van de crisisbeheersing kan doen. Natuurlijk, ik doe aan het belang daarvan niets af. Het is van belang om zo nu en dan eens even na te gaan of we nog in staat zijn om te communiceren op het moment dat er een crisis uitbreekt.

Ik ken burgemeesters die zich afvragen wat doet die telefoon op hun bureau die eigenlijk nooit rinkelt, daar eigenlijk doet. Een relict uit een voorbijgane tijd van crisisbestrijding? Maar wat komt daarvoor in de plaats? We hoorden net hoe belangrijk het is om te kijken of we toegerust zijn. En dat is allemaal wezenlijk. Maar vormen van sociale weerbaarheid zijn dat niet minder. De vraag waarom en welke vrijheid we verdedigen, wat we eigenlijk herdenken en vieren is er nauw mee

verbonden. Juist het twintig jaar verder kijken naar overmorgen, van 80 naar honderd jaar, inspireert ons tot een agenda voor wat vandaag en morgen nodig is.

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei rekt op u, op de burgemeesters om samen met uw lokale comités de verantwoordelijkheid te nemen om nieuwe generaties klaar te stomen voor het herinneren en herdenken en voor het betekenis geven daaraan door hen te laten nadenken over hun verantwoordelijkheid voor vrijheid, democratie en rechtsstaat en menselijke waardigheid.

Maar misschien is dat andere kantelmoment nog wel veel belangrijker. Want als we zo doorgaan, dan zit de vijand misschien niet eens aan de grens, dan zit ie gewoon in onze eigen samenleving. Omdat we niet meer in staat zijn om op een fatsoenlijke manier, de diepe beleving van vrijheid, democratie en rechtsstaat te beleven met elkaar. Het grote vermogen, ik noem ze nog een keer met respect, van Monnet, Adenauer en De Gasperi. Ondanks diepe verdeeldheid. Zijn wij de door hen overwonnen onvrijheid, hun investeringen in een vrije en democratische samenleving eigenlijk nog wel waard?

Dus mijn beroep op u is eigenlijk, dan kom ik aan het gedicht toe, om in die zin mede-vormgever te zijn van het kantelpunt dat we samen moeten gaan maken.

U bent een cruciale schakel in die opdracht aan de samenleving. Met die weerbaarheid, dus niet de technische weerbaarheid, maar vooral het ethos van dat je je bewust bent van het feit, dat een grote groep mensen in de samenleving klaarstaat om een heel ander repertoire te laten zien, dat dat een historisch gegeven is, waarvan we bijna net zo zeker kunnen zijn als van sommige wetmatigheden uit de natuurwetenschappen. Democratie, rechtsstaat, menselijke waardigheid: ze zijn er niet vanzelfsprekend, ze kunnen zo worden weggedrukt, weggerukt.

Wellicht dat we dat een beetje vergeten waren, dat we dat een beetje weggedrukt hadden. Zeker is wel dat U allen hier in deze zaal een grote en bijzondere verantwoordelijkheid draagt. Dat u bij de verdediging van onze rechtsstaat echt een

grote roeping en verantwoordelijkheid heeft om er alles aan te doen om daar wat aan te doen en dat doet u op heel veel plekken.

Als Nationaal Comité zien wij dat terug. Ook als wij in november weer met alle lokale comités bij elkaar komen (nogmaals, wij zijn geen centraal comité maar een nationaal comité), dat probeert te leren van wat er op de lokale werkvloer en in de samenleving in volle gang is, en wat daar ook aan innovaties en ontwikkelingen is, om het herdenken en vieren in Nederland gestalte te geven.

Maar wel geïnspireerd door het goede begrip van vrijheid. En dat is een begrip van vrijheid, dat verder gaat dan alleen mijn vrijheid. Ja, een vrijheidsbegrip dat betrekking heeft op hoe het met onze samenleving gaat. En een vrijheidsbegrip waarin vrijheid en democratie niet los te denken zijn ook van de rechtstaat.

Een grote opdracht die in mijn ogen rechtvaardigt dat ik het volgende gedicht lees, uit de dichtbundel die we zo gaan aanbieden aan de voorzitter van het genootschap van burgemeesters. Het heet stip op de horizon.

Het is een bundel met 80 gedichten over vrijheid. En het is eigenlijk ook een beetje gedaan om u te inspireren, als u weer een toespraak moet houden en daar wat over wil zeggen. De poëten in het boek brengen eigenlijk wel het gevoel dat ik met wat andere woorden heb proberen op te roepen onder woorden.

Ik heb gekozen voor het gedicht van Vicky Francken, die ken ik nog, omdat zij prachtige gedichten heeft geschreven in *Het Nieuwste Brabant*, een boek zo 'n tien jaar terug verscheen, en waarin zij zei dat Brabanders mensen waren die leven met hun hart in de handen. Mooi!

Maar voor de bundel heeft ze het gedicht Formule geschreven. En ik dacht, wat is de formule voor goed bestuur, voor het zijn van burgemeester in oorlogstijd, met al die dubbelzinnigheden die daarbij komen kijken. Ik lees het graag voor, Vicky Francken.

FORMULE

Vicky Francken

het is het verschil

tussen het drijven van wolken
en het drijven van schapen

tussen ergens voor tekenen
en iets onderschrijven

tussen een schijnsel
en schijn

tussen een vijgenboom
en een ravijn

tussen een pantserwagen
en een eierschaal

tussen granaatappels
en algehele ravage

tussen kogelvrije
vesten en gestes

tussen getrommel
en het geroffel van een specht

tussen een gloeilamp
en een steekvlam

tussen schuilkelders
en balkonscènes

tussen een verblijfsvergunning
en bestaansrecht

tussen verduistering
en breedsprakig licht

het is

je niet zomaar neerleggen
bij wat het is

Bron

Stenner, K. (2005). *The Authoritarian Dynamic*. Cambridge Studies in Public Opinion and Political Psychology. Cambridge, Cambridge University Press.